

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.16>

ЮРИДИЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УКРАЇНІ: ЕВОЛЮЦІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

Лисенко І.В.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри права
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
ORCID: 0000-0003-3392-6056

Кузьменко О.В.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
ORCID: 0000-0001-8870-3285

Гаряєва Г.М.,

доцентка кафедри права
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
ORCID: 0000-0002-4061-1987

Лисенко І.В., Кузьменко О.В., Гаряєва Г.М. Юридичне регулювання академічної доброчесності в Україні: еволюція і перспективи.

У статті з'ясовано історичні аспекти і сьогоденні особливості юридичного регулювання академічної доброчесності загалом і в Україні зокрема; проаналізовано стан наукових досліджень академічної доброчесності; з'ясовано проблеми і перспективи вдосконалення правового регулювання академічної доброчесності в Україні. Зроблено висновок, що сьогодні академічна доброчесність як вимога до наукової і науково-педагогічної діяльності, а також освітньої діяльності в цілому, дедалі частіше звучить у публічному просторі. Передумовою для цього є те, що, незважаючи в цілому на певне уявлення про неї і окремі вимоги, які існували досить давно, академічна доброчесність як певний системний концепт і предмет правового регулювання стала втілюватися в правовому регулюванні, досліджуватися науковцями лише нещодавно. Так само йдеться про інституції, які мали би займатися контролем за дотриманням вимог академічної доброчесності. Їх створення і діяльність, а також проблеми, які виникають у зв'язку з цим на практиці, так само є відносно новими феноменами. Констатується, що академічна доброчесність є досить системно вкоріненим у освітнє право принципом, який важить для освіти досить багато. Академічна доброчесність активно досліджується як в зарубіжній науці, так і у вітчизняній, проте українські дослідники, все ж, на наш погляд, приділяють їй недостатню увагу. Передусім йдеться про правове регулювання. Варто вітати запровадження з 2017 року легального визначення, форм порушення, санкцій до відповідних порушників академічної доброчесності. Крім того, досить важливим є внутрішньоуніверситетські нормативні вимоги до академічної доброчесності, що втілюються в численних кодексах, положеннях тощо, а також в діяльності комісій із академічної доброчесності. Разом з тим варто констатувати, що відповідна увага стала приділятися академічній доброчесності досить пізно. На сьогоднішній день, вочевидь, існують численні спори щодо порушення академічної доброчесності, проте часто вони стосуються періоду до 2017 року, коли відповідним питанням приділялося недостатньо уваги. Крім того, виникають питання щодо дії в часі відповідних механізмів, запроваджених із 2017 року на попередні періоди. Ці питання варто максимально продумати і щодо нового законопроекту про академічну доброчесність, який вже ухвалено у першому читанні Верховної Радою України 6 червня 2024 року. Попри численні зауваження, які до нього висловлені в експертному середовищі, сподіваємося, що він буде доопрацьований і ухвалений остаточно. Варто вітати системність підходу, який був втілений у відповідному законопроекті, проте без усунення недоліків його остаточно ухвалення неможливе.

Ключові слова: право на освіту; академічна доброчесність; плагіат; фальсифікація; фабрикація; юридичне письмо; університетська автономія; якість освіти.

Lysenko I.V., Kuzmenko O.V., Gariaieva G.M. Legal regulation of academic integrity in Ukraine: evolution and prospects.

The article clarifies the historical aspects and current features of the legal regulation of academic integrity in general and in Ukraine in particular; analyzes the state of scientific research on academic integrity; identifies problems and prospects for improving the legal regulation of academic integrity in Ukraine. It is concluded that today academic integrity as a requirement for scientific and scientific-pedagogical activity, as well as educational activity in general, is increasingly heard in the public space. The prerequisite for this is that, despite the general idea of it and individual requirements that have existed for quite a long time, academic integrity as a certain systemic concept and subject of legal regulation has only recently begun to be embodied in legal regulation and studied by scientists. It also concerns institutions that should be engaged in monitoring compliance with the requirements of academic integrity. Their creation and activity, as well as the problems that arise in connection with this in practice, are also relatively new phenomena. It is stated that academic integrity is a principle that is quite systematically rooted in educational law, which is of great importance for education. Academic integrity is actively researched both in foreign and domestic science, but Ukrainian researchers, in our opinion, still pay insufficient attention to it. First of all, it is about legal regulation. It is worth welcoming the introduction of a legal definition, forms of violation, and sanctions for relevant violators of academic integrity since 2017. In addition, intra-university regulatory requirements for academic integrity, embodied in numerous codes, regulations, etc., as well as in the activities of academic integrity commissions, are quite important. At the same time, it is worth noting that appropriate attention began to be paid to academic integrity quite late. Today, there are obviously numerous disputes regarding violations of academic integrity, but they often concern the period before 2017, when the relevant issues were not given sufficient attention. In addition, questions arise regarding the validity of the relevant mechanisms introduced from 2017 to the previous period. These issues should be considered as much as possible regarding the new draft law on academic integrity, which was already adopted in the first reading by the Verkhovna Rada of Ukraine on June 6, 2024. Despite the numerous comments expressed in the expert community, we hope that it will be finalized and finally adopted. It is worth welcoming the systematic approach that was implemented in the relevant draft law, but without eliminating the shortcomings, its final adoption is impossible.

Key words: right to education; academic integrity; plagiarism; falsification; fabrication; legal writing; university autonomy; quality of education.

Постановка проблеми. Маємо констатувати, що сьогодні академічна доброчесність як вимога до наукової і науково-педагогічної діяльності, а також освітньої діяльності в цілому, все частіше звучить у публічному просторі. Передумовою для цього є те, що, незважаючи на певне у цілому уявлення про неї і окремі вимоги, які існували вже досить давно, академічна доброчесність як певний системний концепт і предмет правового регулювання стала втілюватися в правовому регулюванні, досліджуватися науковцями лише відносно нещодавно. Так само йдеться про інституції, які мали би займатися контролем за дотриманням вимог академічної доброчесності. Їх створення і діяльність, а також проблеми, які виникають у зв'язку з цим на практиці, так само є відносно новими феноменами. У зв'язку з цим варто вчергове звернутися до відповідної проблематики, спробувати простежити еволюцію академічної доброчесності, сучасний стан правового регулювання і наукових досліджень, а також визначити перспективи правового регулювання.

Стан опрацювання проблематики. До наукових досліджень, присвячених академічній доброчесності можна віднести праці І.В. Назарова, Д.О. Сопової, Я.О. Тицької та інших. Також останнім часом тематика академічної доброчесності стала досить поширеною для підвищення кваліфікації українських вчених у зарубіжних науково-педагогічних стажуваннях, що спонукає українських науковців більш активно публікувати різноманітні тези та есе на тему академічної доброчесності [4–8]. При цьому академічна доброчесність активно досліджується на Заході, свідченням цього є численні монографії і інші наукові роботи на відповідну тематику [9–19].

Метою статті є з'ясування історичних аспектів і сьогоденних особливостей юридичного регулювання академічної доброчесності загалом і в Україні зокрема; аналіз стану наукових досліджень академічної доброчесності; з'ясування проблем і перспектив вдосконалення правового регулювання академічної доброчесності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Почнемо із суто наукових праць на тему академічної доброчесності. Насправді, на жаль, їх не так багато. Особливе місце з-поміж них посідає дисертаційне дослідження Д.О. Сопової на тему «Академічна чесність як складова професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах Європейського Союзу» [2]. Йдеться про спеціальність 011, що стосується освітніх наук. Це дослідження не є суто юридичним, проте в ньому висвітлені,

у тому числі, і правові аспекти, необхідні нам для власних досліджень і загального розуміння. Привертає увагу і назва роботи, а саме: «академічна чесність», тобто автор вдається трохи до іншої конструкції, ніж вітчизняний аналог, який ми стали називати саме як «академічна доброчесність». Проте не можемо не побачити синонімічність термінів «чесність» і «доброчесність», тому між ними немає жодної юридично значущої різниці. Д.О. Сопова також звертається до ряду міжнародних актів, що регулюють питання академічної доброчесності [2, с. 32–36]. Зауважимо, що англійською мовою академічна доброчесність звучить як «Academic integrity» і активно досліджується і вивчається в англомовній літературі [9–19].

Одним із важливих висновків, який робить Д.О. Сопова, досліджуючи зарубіжний досвід і визначаючи відповідні тенденції, полягає у наступному: «в Європі навчання принципам академічної чесності починається з молодшого шкільного віку, в Україні ідеї дотримання академічної чесності прописані в новому Державному стандарті початкової освіти (НУШ); в Україні на різних освітніх рівнях впроваджуються дисципліни “Професійна етика”, “Наукова етика”, “Педагогічна деонтологія”, “Академічне письмо”, в Європі обов’язковими є дисципліни “Академічне письмо”, “Етика науки” та ін. на різних спеціальностях та освітніх рівнях» [2, с. 182].

Дійсно, курси із академічного письма (англ. Academic writing) все частіше впроваджують університетами [20–21] і це свідчить про значну увагу до відповідного питання.

Перейдемо до аналізу еволюції правового регулювання академічної доброчесності, що заявлено нами як завдання статті а також винесено в назву дослідження. Отже, власне сам термін «академічна доброчесність» з’являється в правовому полі України у 2017 році. Це не означає, що відповідних вимог так чи інакше не було раніше, проте системна і семантична поява відповідної конструкції датується саме 2017 роком.

Що ж відбулося? Перш за все, був ухвалений Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [22]. У цьому законі академічна доброчесність згадана на сьогоднішній день 30 разів. Більше того, вона віднесена до засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності (ст. 6). Система забезпечення якості в закладах освіти (внутрішня система забезпечення якості освіти) може включати «стратегію (політику) та процедури забезпечення якості освіти» (ч. 3 ст. 41). Безпосередньо ж самій академічній доброчесності присвячена ст. 42 Закону, де міститься визначення академічної доброчесності, її елементи, вимоги, форми порушення (академічний плагіат; самоплагіат; фабрикація; фальсифікація; списування; обман; хабарництво; необ’єктивне оцінювання тощо), а також наслідки (санкції і відповідальність) за її порушення.

Відповідні зміни були внесені до Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII [23] Законом № 2145-VIII від 05.09.2017. У відповідному Законі термін «академічна доброчесність» зустрічається 9 разів.

Академічна доброчесність визначається як «сукупність етичних принципів та визначених Законом України «Про освіту», цим Законом та іншими законами України правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень».

Що цікаво, на виконання законодавства про освіту, в рамках університетської автономії, у багатьох закладах вищої освіти були затверджені кодекси академічної доброчесності [24–27]. В цьому ж ключі можна також навести як приклад Положення про академічну доброчесність [28]. Йдеться якраз саме про ту внутрішню систему забезпечення якості, яка вимагається законами «Про освіту» і «Про вищу освіту». Відповідно, в багатьох закладах вищої освіти створені Комісії з питань академічної доброчесності, до повноваження яких і належать оцінка дотримання зазначених принципів.

В цілому відповідна система стала достатньо ефективно працювати, хоча, звичайно, повністю усунути порушення академічної доброчесності неможливо. Водночас, зазначаючи про сучасний стан не можемо не звернути увагу також і на перспективи правового регулювання. Йдеться про Проєкт Закону про академічну доброчесність № 10392 від 08.01.2024, який було включено до порядку денного 3939-IX від 03.09.2024 [29]. А вже 6 червня 2024 року парламент України за результатами розгляду в першому читанні прийняв за основу цей проєкт Закону [30].

Чому виникла необхідність у розробці і прийнятті цього законопроєкту, які існують зараз недоліки, а також чи не містить якихось недоліків сам законопроєкт?

Якщо звернутися до Пояснювальної записки до проєкту Закону України «Про академічну доброчесність» [31], то побачимо таку думку, що обґрунтовує необхідність розробки і прийняття законопроєкту: «Наразі питання академічної доброчесності врегульовані в законах України лише частково, не системно, без розкриття глибинного змісту і забезпечення правової визначеності у розумінні сутності академічної доброчесності, її цінностей, конкретних принципів і правил, без розкриття змісту порушення академічної доброчесності і основних правил і процедур притягнення

до академічної відповідальності». Насправді, це досить невиразна думка, яка в основному апелює до відсутності системності, це одне із основних зауважень.

Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України провело детальне дослідження і надало свій висновок на цей законопроект [32]. Також великий інтерес цей проект викликав у медіа [33].

Одним із зауважень є питання узгодження визначення поняття «автор» з цивільним законодавством, оцінність деяких конструкцій, що «може ускладнити практичне застосування положень проекту через відсутність чітких критеріїв для встановлення наявності «довіри», «поваги», «справедливості», «стійкості», «рішучості», відсутність порядку відкликання академічного твору, яке вимагається в разі виявлення порушень академічної доброчесності, питання санкцій і процедур пов'язаних із їх застосуванням тощо.

Висновки. В якості загального висновку можемо сказати, що академічна доброчесність є досить системно вкоріненим у освітнє право принципом, який важить для освіти досить багато. Академічна доброчесність активно досліджується як в зарубіжній науці, так і у вітчизняній, проте українські дослідники, все ж, на наш погляд, приділяють їй недостатню увагу. Передусім, йдеться про правове регулювання. Варто вітати запровадження з 2017 року легального визначення, форм порушення, санкцій до відповідних порушників академічної доброчесності. Крім того, досить важливим є внутрішньоуніверситетські нормативні вимоги до академічної доброчесності, що втілюються в численних кодексах положеннях тощо, а також в діяльності комісій із академічної доброчесності. Разом з тим варто констатувати, що відповідна увага стала приділятися академічній доброчесності досить пізно. На сьогоднішній день, вочевидь, існують численні спори щодо порушення академічної доброчесності, проте часто вони стосуються періоду до 2017 року, коли відповідним питанням приділялося недостатньо уваги. Крім того, виникають питання щодо дії в часі відповідних механізмів, запроваджених із 2017 року на попередній період. Ці питання варто максимально продумати і щодо нового законопроекту про академічну доброчесність, який ухвалено вже у першому читанні Верховної Радою України 6 червня 2024 року. Попри численні зауваження, які до нього висловлені в експертному середовищі, сподіваємося, що він буде доопрацьований і ухвалений остаточно. Варто вітати системність підходу, який був втілений у відповідному законопроекті, проте без усунення недоліків, його остаточно ухвалення неможливе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Назаров І. Академічна доброчесність в системі забезпечення якості вищої освіти URL: https://nmc-vfro.com/wp-content/uploads/2022/12/prezentacziya_nazarov_07.12.2022_compressed.pdf.
2. Сопова Д.О. Академічна чесність як складова професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах Європейського Союзу. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Науки про освіту (Освітні, педагогічні науки). Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 228 с.
3. Тицька Я.О. Академічна доброчесність як елемент системи забезпечення якості освіти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 34. С. 4–7.
4. Академічна доброчесність, відкрита наука та штучний інтелект: як створити доброчесне освітнє середовище: збірник есе програми підвищення кваліфікації / упорядники: А. Артюхов, М. Віхляєв, Ю. Волк. 18 вересня – 18 жовтня 2023 року. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2023. 524 с.
5. Академічна доброчесність: виклики сучасності / Збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 28.01 – 08.02.2019). Варшава, 2019. 171 с.
6. Академічна доброчесність: виклики сучасності / Збірник наукових есе учасників наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 1–13.10.2018). Варшава, 2018. 162 с.
7. Академічна доброчесність: виклики сучасності: збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 22.03 – 30.04.2021) / Польсько-українська фундація «Інститут Міжнародної Академічної та Наукової Співпраці», Духовна Академія Університету Кардинала Стефана Вишинського, Фундація ADD. Варшава, 2021. 174 с.
8. Академічна доброчесність: виклики сучасності: збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 18.10 – 26.11.2021) / уклад. Ю. Главчева; Польсько-українська фундація «Інститут Міжнародної Академічної та Наукової Співпраці»; Духовна Академія Університету Кардинала Стефана Вишинського; Фундація ADD. Варшава, 2021. 128 с.

9. Academic integrity and student development: legal issues and policy perspectives / by William L. Kibler and others. Asheville, N.C.: College Administration Publications, 1988. viii, 103 p.
10. Bjelobaba S., Foltýnek T., Glendinning I., Krásničan V., Dlabolová D. Academic Integrity: Broadening Practices, Technologies, and the Role of Students: Proceedings from the European Conference on Academic Integrity and Plagiarism. Cham: Springer, 2023. 381 p.
11. Bretag T. A Research Agenda for Academic Integrity. Edward Elgar, 2020. 205 p.
12. Eaton S.E. Handbook of Academic Integrity. Springer, 2023. 1991 p.
13. Eaton S.E. Plagiarism in Higher Education: Tackling Tough Topics in Academic Integrity Libraries Unlimited; ABC-CLIO, 2021. 253 p.
14. Eaton S.E. Second Handbook of Academic Integrity (Springer International Handbooks of Education). Springer, 2024. 1991 p.
15. Eaton S.E., Hughes J.C. Academic Integrity in Canada. An Enduring and Essential Challenge. Ethics and Integrity in Educational Contexts. Volume 1. Springer, 2022. 598 p.
16. Guy J. Curtis (editor) Academic Integrity in the Social Sciences: Perspectives on Pedagogy and Practice (Ethics and Integrity in Educational Contexts). Springer, 2023. 251 p.
17. Sutherland-Smith W. Plagiarism, the Internet, and Student Learning: Improving Academic Integrity. 2008. 235 p.
18. Tracey Bretag (eds.) Handbook of Academic Integrity. Singapore: Springer, 2016. XXXV, 1097 p.
19. Valerie P. Denney, Camilla J. Roberts Building Honor in Academics: Case Studies in Academic Integrity. Hoboken: Jossey-Bass, 2023. 241 p.
20. Академічне письмо: навчальний посібник / укладачі: Т.М. Костирко, С.В. Ларенкова, І.В. Бондар, М.С. Жигалкіна. Миколаїв: НУК, 2022. 116 с
21. Академічне письмо та доброчесність: навчально-методичний посібник / автори-укладачі: Ірина Насмінчук, Лариса Громик. Кам'янець-Подільський: ЗВО «ПДУ», 2024. 256 с.
22. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
23. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
24. Кодекс академічної доброчесності Національного університету «Острозька академія». Затверджено наказом ректора Національного університету «Острозька академія» № 138 від 21.12.2020 року. URL: https://www.oa.edu.ua/publik_information/CODEX.pdf.
25. Кодекс академічної доброчесності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Затверджено рішенням Вченої ради Університету (протокол № 1 від 31.08.2018 р.). URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/01/kodeks_akademichnoi%CC%88_dobrochesnosti-1.pdf.
26. Кодекс етики академічних взаємовідносин та доброчесності Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Погоджено та підтримано на Конференції трудового колективу НТУ «ХПІ» Протокол № 2 від 31.08.2019 р. URL: <https://blogs.kpi.kharkov.ua/v2/quality/wp-content/uploads/sites/25/2019/10/kodeks-etyky.pdf>.
27. Кодекс академічної доброчесності Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Затверджено Вченою радою Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», протокол № 1 від 23 серпня 2023 року. URL: <https://khai.edu.ua/university/normativna-baza/polozheniya1/polozhennya-yaki-regulyuyut-poryadok-zdiysnennya-osvitnogo-procesu/kodeks-akademichnoi-dobrochesnosti>.
28. «Положення про академічну доброчесність в НМУ ім. О.О. Богомольця» URL: https://drive.google.com/file/d/1EVG51GI8sz8sVBgCH58ume5_aBnK4ccl/view.
29. Проект Закону про академічну доброчесність № 10392 від 08.01.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43481>.
30. Прийнято за основу проект Закону «Про академічну доброчесність» URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/76594.html.
31. Пояснювальна записка до законопроекту про академічну доброчесність № 10392 від 08.01.2024 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2147399>.
32. Науково-експертний висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України до Проект Закону про академічну доброчесність № 10392 від 08.01.2024 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2254559>.
33. ШІ попросили проаналізувати законопроект про академічну доброчесність. Ось зауваження та пропозиції від штучного інтелекту. URL: <https://dev.ua/news/shi-poprosyly-proanalizuvaty-novyi-zakon-pro-akademichnu-dobrochesnist-os-zauvazhennia-ta-propozytsii-vid-shtuchnoho-intelektu-1717745091>.